

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE’NİN YATIRIM-GELİŞME YOLU

Nur AYDIN*

INVESTMENT-DEVELOPMENT PATH OF TURKEY

Öz

Bu çalışmanın amacı 1980-2019 yılları arasında Türkiye’deki doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlarındaki değişiklikleri analiz etmektir. Analiz, bir ülkenin doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkış pozisyonunun ekonomik gelişmeye bağlı olduğu Dunning’in yatırım-gelişme yolu teorisine dayanmaktadır. Bu teoriye göre net dış yatırım pozisyonu ve ekonomik gelişme arasında dinamik bir ilişki vardır. Ayrıca teori, ülkelerin ekonomik gelişme seviyeleri arttıkça net dış yatırım pozisyonlarının beş aşamadan geçtiğini savunmaktadır. Yapılan analiz sonucuna göre Türkiye, yatırım-gelişme yolunda üçüncü aşamanın başlarındadır ve teorisinin aşamaları ile uyumlu bir ülkedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri, Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışları, Yatırım-Gelişme Yolu, Türkiye.

Abstract

The aim of this study is to analyze the changes of inward and outward foreign direct investment in Turkey between the years of 1980-2019. The analysis is based on Dunning's investment-development path theory, in which a country's inward and outward foreign direct investment position depends on economic development. According to this theory, there is a dynamic relationship between net outward investment position and economic development. In addition, the theory argues that as countries' economic development levels increase, net outward foreign investment positions go through five stages. According to analysis result, Turkey is at the beginning of third-stage in investment-development path and it is a country consistent with the stages of theory.

Keywords: Inward Foreign Direct Investment, Outward Foreign Direct Investment, Investment-Development Path, Turkey.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, e-posta: nurhepkarsi@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7068-9400>.

İntihal Taraması: Bu makale intihal taramasından geçirilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Nur Aydın).

Atıf: Aydın, N. (2021), Türkiye’nin Yatırım-Gelişme Yolu, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), ss. 43-61. <https://doi.org/10.11616/basbed.v21i60671.855565>

Makale Gönderim Tarihi: 07.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 24.02.2021

1. Giriş

Küreselleşen dünyada, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) giderek önemli rol oynamaktadır. Makroekonomik açıdan doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve kalkınmada, ülkelerin rekabet gücünü arttırmada önemli bir faktördür. Mikroekonomik açıdan ise doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararasılaşma yoluyla işletmelere büyüme fırsatı sağlamaktadır. Bu uluslararası sermaye akışları, belirli bir ülkenin yatırım-gelişme yolundaki konumunun değerlendirilmesine izin vermektedir. Bu bağlamda, uluslararasılaşma sürecinin dinamik yapısını dikkate alan ve Dunning tarafından önerilen yatırım-gelişme yolu teorisi, bir şirketin yatırım kararları ile ülkenin ekonomik büyüme seviyesi arasındaki ilişkiyi belirten mikroekonomik ve makroekonomik hususları birleştirmektedir (Žak, 2018: 515). Bu teori, çok uluslu şirketlerin yatırım kararlarını ülkenin ekonomik büyüme seviyesiyle ilişkilendirerek ilgili faaliyetin ardışık aşamalarını tanımlamaktadır. Bu nedenle bir ülkenin ekonomik büyümesi arttıkça doğrudan yabancı yatırım girişleri artar ve ülke net yatırım alan ülke pozisyonuna gelmektedir. Yatırım girişleriyle ülkenin ekonomik büyüme seviyesi ilerledikçe, ülke yabancı yatırım çıkışında bulunur ve net yatırımcı ülke haline gelmektedir (Kula, 2003: 60).

Bu kapsamda çalışmanın amacı, 1980-2019 döneminde Türkiye'nin yatırım-gelişme yolunun hangi aşamasında olduğunu incelemektir. Bu sayede çalışma, doğrudan yabancı yatırımın Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olup olmadığına dair resim oluşturmaya çalışacaktır. Aynı zamanda çalışmada aşağıda belirtilen sorulara yanıt aranmaktadır:

- Türkiye, teori tarafından önerilen yatırım-gelişme yolu aşamalarını takip ediyor mu?
- Türkiye'de daha fazla doğrudan yabancı yatırım girişleri teşvik edilmeli mi?
- Türkiye'deki çok uluslu şirketlere doğrudan yabancı yatırım çıkışları için teşvik ve projelere devam edilmeli mi?

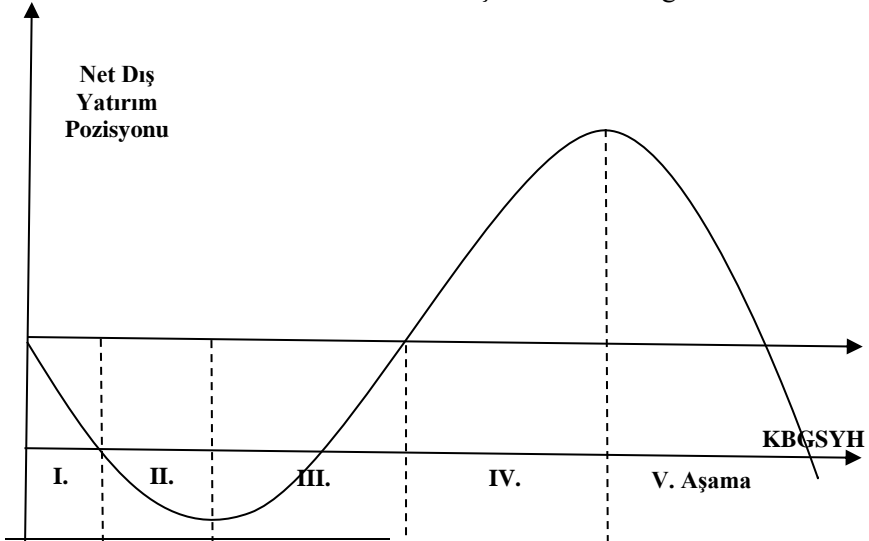
Bu çalışmada, 1980-2019 dönemi için Türkiye'nin yatırım-gelişme yolu regresyon analiziyle incelenmiştir. Çalışmanın giriş sonrası bölümünde teorik çerçeve ve Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım gelişimi yatırım-gelişme yoluyla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Daha sonra literatür taramasına yer verilerek çalışma ampirik analizle tamamlanmıştır. Sonuç bölümünde araştırma neticesinde elde edilen bulgular tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

2. Teorik Çerçeve ve Türkiye'nin Yatırım-Gelişme Yolu

Yatırım-gelişme yolu teorisinin temeli, uluslararası üretim teorilerinden biri olan Eklektik Paradigması'na dayanmaktadır. Eklektik Paradigması ya da OLI Paradigması¹, doğrudan yabancı yatırımları ve çok uluslu şirketleri mülkiyet, konum ve içselleştirme avantajları ile açıklamaktadır. Bu nedenle yatırım-gelişme yolu teorisi de OLI paradigmasının dinamik bir birleşimidir. Bu teori ilk Dunning (1980) tarafından ele alınmış, daha sonra yazarlar (Dunning, 1986; Dunning, 1988; Dunning, 1993; Dunning ve Narula, 1996; Narula, 1996) tarafından revize edilmiştir.

Yatırım-gelişme yoluna göre bir ülkenin kişi başına ekonomik büyümesindeki artış, ülkenin net doğrudan yabancı yatırım çıkış pozisyonunu etkilemektedir (Masca ve Vaidean, 2010: 52). Net dış yatırım pozisyonu (NDYP), stok DYY çıkışı ile stok DYY girişi arasındaki fark alınarak bulunmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar da ekonomik büyümeyi destekleyerek kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla (KBGSYH) ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında dinamik bir ilişki oluşturmaktadır (Fonseca, Mendonça ve Passos, 2016: 5). Bu nedenle ülkelerin net dış yatırım pozisyonları da beş aşamadan geçmektedir (Dunning, 1998: 56- 57; Yavan, 2006: 84- 85; Serafim, 2011: 3; Khayat, 2016: 28- 29). Aşağıda Grafik 1'de yatırım-gelişme yolu aşamalarına yer verilmiş olup bu aşamaların temel özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Grafik 1: Yatırım-Gelişme Yolu Grafiği



¹ OLI (Ownership-Location-Internalization Advantages): Mülkiyet-Konum-İçselleştirme Avantajları'dır. Ayrıntılı açıklama için Dunning (1988, 2001) çalışmaları incelenebilir.

Tablo 1: Yatırım-Gelişme Yolu Aşamaları ve Özellikleri

I. Aşama	<p>DYY Seviyesi: DYY girişinin az olduğu ya da hiç olmadığı, DYY çıkışının ise olmadığı ülkeler (Bu aşamadaki ülkeler net DYY alıcısı olduğundan net dış yatırım pozisyonları negatiftir)</p> <p>DYY Alma Nedeni: Öncelikle doğal kaynak arama daha sonra ise pazar arama,</p> <p>Konum Avantajları: Sınırlı konum avantajı olan ülkelerdir. En ilgili konum avantajları; bol doğal kaynaklar, gelişmemiş destek sektörleri, sınırlı veya hiç yerli sanayi, birbiriyle ilgili faaliyetlerden oluşan az sayıda yerel kümelenme, sınırlı iç pazar, işgücünün zayıf eğitim düzeyi, yetersiz altyapı, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık,</p> <p>Hükümetin Rolü: Temel altyapının sağlanması, beşeri sermayenin geliştirilmesi, yerel pazar ve endüstrilerin yapısını etkileyen teşvik politikaların uygulanması.</p>	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER Latin Amerika, Kuzey Afrika ve Asya Ülkeleri
II. Aşama	<p>DYY Seviyesi: DYY girişinin arttığı ve DYY çıkışının çok az olduğu ülkeler (Bu aşamadaki ülkelerin net dış yatırım pozisyonu, artan DYY girişi nedeniyle azalırken, DYY çıkışları düşüktür. Yani net dış yatırım pozisyonları negatiftir.)</p> <p>DYY Alma Nedeni: Doğal kaynak ve pazar arama,</p> <p>Konum Avantajları: Sınırlı konum avantajlarını geliştirmeye başlamışlardır. En ilgili konum avantajları; bol doğal kaynaklar, temel altyapı, sınırlı yerli sanayi, birbiriyle ilgili faaliyetlerden oluşan az sayıda yerel kümelenme, birincil mallarda, doğal kaynaklarda, fiziksel sermaye ve düşük vasıflı işgücü bakımından yoğun olan endüstrilerde konum avantajlarının iyileştirilmesi,</p> <p>Hükümetin Rolü: Hükümet giderek tarife veya teşvikler uygulamaya başlar. Yerel firmaların rekabet gücü hala düşüktür. DYY çıkışları son derece düşük fakat birinci aşamadakinden daha yüksektir.</p>	
III. Aşama	<p>DYY Seviyesi: DYY giriş ve çıkışının arttığı ülkeler (DYY çıkışlarının artan büyüme oranı ve DYY girişlerinin kademeli yavaşlaması nedeniyle artan bir net dış yatırım pozisyonu vardır).</p> <p>DYY Alma Nedeni: Doğal kaynak ve pazar arama, az ölçüde stratejik varlık arama,</p> <p>Konum Avantajları: Var olan konum avantajlarının geliştirildiği ülkelerdir. Bunlar; iyi gelişmiş altyapı, orta nitelikli geliştirilen varlıklar, kümelenme ile ilgili fırsatları iyileştirme, ucuz işgücü ve doğal kaynaklarla ilişkili konum avantajları, yaratılan varlıklara (nitelikli pazar ve işgücü, yığılma ekonomilerinin gelişimi, dinamik sektörlerin teknolojik kapasitesi) dayandırılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu ülkelerin üretim süreçleri daha sermaye yoğun olmaya başlamıştır.</p> <p>Hükümetin Rolü: Hükümet, piyasa başarısızlıklarını azaltmaya ve yerli firmaların karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olmadığı sektörlerde yabancı yatırımcıları çekmeye çalışır. Ayrıca yerli firmalar, dış pazarlarda kendi avantajlarını kullanmaları için koşullar yaratır.</p>	YENİ SANAYİLEŞEN ÜLKELER Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Güneydoğu Asya Ülkeleri, Türkiye

Tablo 1: Yatırım-Gelişme Yolu Aşamaları ve Özellikleri (Devamı)

<p>IV. Aşama</p>	<p>DYY Seviyesi: DYY giriş ve çıkışının yüksek olduğu ülkelerdir. Bu ülkelerin DYY çıkışlarının seviyesi, DYY girişlerinin seviyesini geçmekte veya eşit hale gelmektedir (Net dış yatırım pozisyonu pozitifdir). DYY Alma Nedeni: Öncelikle stratejik varlık arama, az ölçüde pazar arama, Konum Avantajları: Beceri yoğun ve yaratılmış varlıklarda rekabetçi ülkelerdir. Avantajları; gelişmiş altyapı, yüksek nitelikli varlıkların kullanılabilirliği, kümelenmelerin mevcudiyeti, Hükümetin Rolü: Hükümet denetim ve düzenleme işlevini sürdürürken, piyasa eksikliklerini bastırmak, ulusal ve yabancı şirketler arasındaki rekabeti sağlamak zorundadır. Örneğin; bebek endüstrilerinin varlık artırımını teşvik edebilir ve düşüş gösteren endüstrileri aşamalı olarak kaldırabilir. Başka bir deyişle, hükümet bu aşamadan sonra piyasaların verimli bir şekilde işlenmesini kolaylaştırmaya başlamalıdır.</p>	<p>GELİŞMİŞ ÜLKELER ABD, Japonya, Avrupa Birliği Ülkeleri, diğer OECD Ülkeleri</p>
<p>V. Aşama</p>	<p>DYY Seviyesi: Dördüncü aşamada olduğu gibi DYY giriş ve çıkışının yüksek olduğu ülkelerdir (Net dış yatırım pozisyonu pozitif veya sıfırın etrafında dalgalanır). DYY Alma Nedeni: Öncelikle stratejik varlık arama, az ölçüde pazar arama, Konum Avantajları: Beceri yoğun ve yaratılmış varlıklarda rekabet gücü yüksek olan ülkelerdir. Avantajları; çok iyi gelişmiş altyapı, teknoloji ve bilgi yoğun varlıkların kullanılabilirliği, kümelenmelerin mevcudiyeti, uluslararası hareketlenme, Hükümetin Rolü: Çok uluslu şirketler ve diğer hükümetlerle giderek oligopolistik hareket ederek stratejik davranmaktadır.</p>	

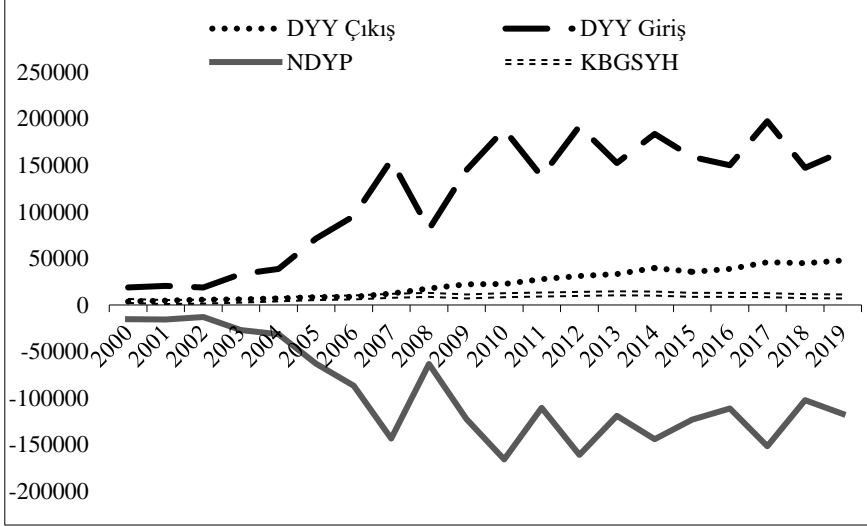
Kaynak: Narula ve Dunning, 2000: 146-147; Fonseca vd, 2007: 4-8; Galan vd. 2007: 979; Sangder, 2009: 13-20.

Tablo 1’de gösterildiği gibi yatırım-gelişme yolunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin DYY seviyesi, DYY alma nedeni, konum avantajları ve hükümetin rolü farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin (1. ve 2. aşama, bir miktar 3. aşamadaki ülkeler) net dış yatırım seviyesi negatifken, gelişmiş ülkelerin (4. ve 5. aşamada olan ülkeler) net dış yatırım seviyesi pozitifdir. Gelişmekte olan ülkelere yatırım yapan çok uluslu şirketlerin ana nedenleri doğal kaynak ve pazar arayışı iken, gelişmiş ülkelerde stratejik varlık ve pazar arayışıdır. Gelişmekte olan ülkelerdeki başlıca konum avantajları, doğal kaynak donanımları ile birleştirilirken, gelişmiş ülkelerde bu avantajlar sahip olunan varlıklarla bağlantılıdır (Galan vd. 2007: 979).

Küresel ekonomide Türkiye, net yabancı sermaye alıcısı gelişmekte olan ülkelere biridir². Türkiye’nin 2000 yılında stok DYY giriş miktarı 18.81 milyon dolar, stok DYY çıkış miktarı 3.668 milyon dolar; 2019 yılında stok DYY giriş miktarı 164.90 milyon dolar, stok DYY çıkış miktarı ise 47.754 milyon dolara ulaşmıştır. 2000-2001 krizi sonrası uygulanan yapısal ve kurumsal dönüşümler, DYY giriş ve çıkışlarının artmasını sağlamıştır (Aybar, 2016: 79). Türkiye özellikle 2000’li yıllardan itibaren doğrudan yabancı yatırım çıkışlarındaki payını giderek büyümeye başlamıştır (Grafik 1). Hükümet de doğrudan yabancı yatırımları teşvik politikaları ve projeler uygulayarak DYY çıkışını sermaye çıkışı olarak değil kalkınma aracı olarak görmeye başlamıştır. Ortaya konan bu teşvik ve projeler, Türkiye ekonomisinin gelişmesinde ve yabancı pazarlarda tanınmasında önemli rol oynamıştır.

² Türkiye’nin 1990-2019 yılları arasındaki GSYH, stok DYY miktarları ve net dış yatırım pozisyonu Ek’te sunulmuştur.

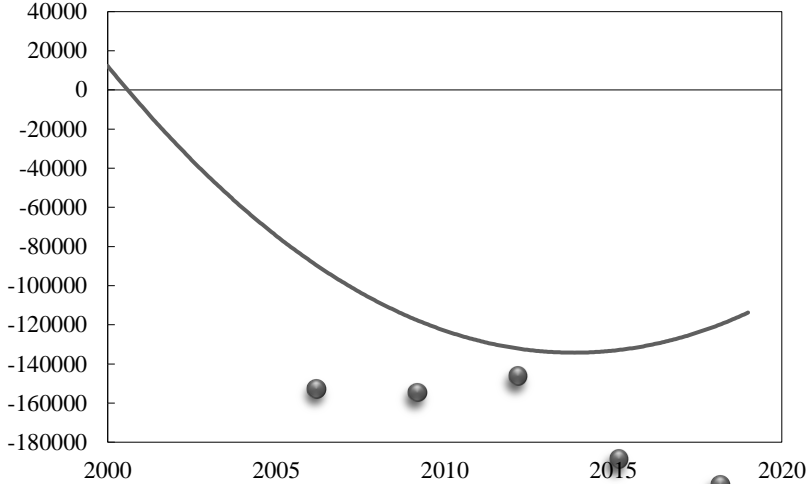
Grafik 1: Türkiye'nin stok DYY Miktarları, Net Dış Yatırım Pozisyonu ve KBGSYH (2000-2019) (Milyon Dolar)



Kaynak: UNCTAD, 2020.

Grafik 1'e bakıldığında Türkiye'nin net dış yatırım pozisyonu, 2004 yılından sonra artan bir şekilde negatif değerler almaya başlamıştır. Bunun nedeni özellikle 2007 yılında Türkiye'deki özelleştirme faaliyetleri ve hızlanan doğrudan yabancı yatırım girişleridir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkilerinin devam etmesi, iç ve dış kaynaklı nedenlerden dolayı küresel ekonomide yaşanan belirsizlik ve durgunluk, ticari gerginlikler, doların değer kazanması gibi faktörler Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle Türkiye'nin net dış yatırım pozisyonu giderek negatif hale gelmiştir. Aşağıda Türkiye'nin 2000-2019 yılları arasındaki net dış yatırım pozisyonunun gelişimi gösterilmiştir.

Grafik 2: Türkiye'nin Net Dış Yatırım Pozisyonunun Gelişimi (2000-2019)



Kaynak: UNCTAD, 2020 verileri kullanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

Grafik 2, Türkiye'nin 2000-2019 dönemindeki net dış yatırım pozisyonunun (Türkiye'nin stok DYY çıkışları- stok DYY girişleri) gelişimini göstermektedir. Grafik, Türkiye'nin yatırım-gelişme yolu aşamalarından üçüncü aşamanın başlarında olduğu fikrini uyandırmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin net dış yatırım pozisyonunun uzun süre negatif kaldığını yani Türkiye içine gelen yatırımların Türkiye'den çıkan yatırımlardan daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Fakat grafik, Türkiye ekonomisinin gelişimi ve hükümetin yabancı yatırım çıkışlarına verdiği teşviklerle 2014 yılından sonra artış eğilimi göstermeye başlamıştır. Ayrıca bu dönemdeki model, yatırım-gelişme yolu teorisinin önerdiği U-eğrisine benzemektedir. Bu davranış, Türkiye'nin DYY çıkışlarının artan oranda büyüdüğünü, DYY girişlerinin ise kademeli olarak yavaşladığını göstermektedir. Bu nedenle Türkiye grafik 2'de görüldüğü gibi artan bir net dış yatırım pozisyonu sergilemektedir.

3. Yatırım-Gelişme Yolu: Literatür Taraması

Literatürde Türkiye'nin yatırım-gelişme yolunu ele alan az sayıda çalışma söz konusudur. Bu nedenle çalışmanın, Türkiye'nin yatırım-gelişme yolunu analiz ederek doğrudan yabancı yatırımlar literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aşağıda yatırım-gelişme yolu teorisini ele alan çalışmaların literatür özetleri verilmiştir:

Buckley ve Castro (1998), Portekiz için yatırım-gelişme yolunu incelemişlerdir. Sonuçlar, Portekiz'in 1980'lerin başında ikinci aşamaya

girdiğini kanıtlamıştır. Ayrıca çalışmada, doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlarının gelişimi için ekonomik olmayan faktörlerin (EFTA ve EEC üyeliği, 1974 devrimi, Orta ve Doğu Avrupa'daki siyasi değişiklikler) yatırım-gelişme yolundaki ekonomik belirleyicilerden daha önemli olduğu vurgulanmıştır.

Bellak (2000) çalışmasında Avusturya'nın yatırım-gelişme yolunu teorik olarak ele almıştır. Çalışmada Avusturya'nın gelişme düzeyi olarak dördüncü veya beşinci aşamada olduğu fakat ekonomik dalgalanmalardan dolayı ikinci aşamada olduğu belirtilmiştir.

Kula (2003) çalışmasında Türkiye'nin 1980-2002 yılları arasındaki yatırım-gelişme yolundaki pozisyonunu açıklamaya çalışmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre Türkiye, net dış yatırım pozisyonunda 2002 yılı itibarıyla ikinci aşamadır.

Divarçı vd. (2005), MENA ülkeleri için 1980-2003 döneminde net doğrudan yabancı yatırım çıkışları ile ekonomik gelişim arasındaki ilişkiyi zaman serisi analiziyle araştırmışlardır. Ampirik sonuçlar; Mısır, Umman, Katar, Sudan ve Tunus'un ikinci aşamada, Bahreyn ve Türkiye'nin üçüncü aşamada, Birleşik Arap Birlikleri'nin dördüncü aşamada olduğunu desteklemektedir. MENA bölgesi için toplu sonuçlar ise bölgenin ikinci aşamada olduğunu göstermektedir.

Gorynia, Nowak ve Wolniak (2007), 1990-2003 döneminde Polonya'nın yatırım-gelişme yoluna göre hangi aşamada olduğu incelenen çalışmada, Polonya'nın ikinci aşamanın sonunda olduğu vurgulanmıştır. Fakat Polonya'nın GSYH'sinin bu gelişim aşamasına göre gerisinde kaldığı sonucuna da varılmıştır. Bunun başlıca nedenleri, yurt içi firmaların uluslararası pazarlardaki zayıf rekabet gücü, hükümetin yabancı yatırım çıkışlarını daha çok teşvik etmesi ve firmaların mülkiyet avantajını benimsemekteki isteksizliği olarak sıralanmıştır.

Marton ve McCarthy (2007) çalışmalarında 1979-2005 dönemine ait verileri kullanarak zaman serisi analiziyle Çin'de yatırım-gelişme yolu aşamalarını ele almışlardır. Analiz sonucunda Çin, yatırım-gelişme yolunda üçüncü aşamaya girmiştir.

Boudier-Bensebaa (2008), Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1991-2005 dönemi için panel veri analiz yöntemiyle yatırım-gelişme yolunu incelemişlerdir. Sonuçlara göre Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, yatırım-gelişme yolunun birinci veya ikinci aşamasındadır.

Gorynia, Nowak ve Wolniak (2008), Polonya'nın yatırım-gelişme yolunu 1996-2005 döneminde teorik olarak araştırmışlardır. Çalışmada,

Polonya'nın bu dönem aralığında ikinci aşamada olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kayam ve Hisarcıklılar (2009), 1970-2005 dönemi örneğinde panel veri analiz yöntemiyle 16 OECD ülkesi için yatırım-gelişme yolunu ele almışlardır. Analiz sonucuna göre yatırım-gelişme yolunda sadece Japonya dördüncü aşamadayken, diğer ülkeler ikinci veya üçüncü aşamadadır.

Gorynia, Nowak ve Wolniak (2010), 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde yatırım-gelişme yolu paradigmasını kullanarak doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlarının gelişmelerini teorik olarak incelemişlerdir. Sonuçlar, ülkelerin yarısının yatırım-gelişme yolunda üçüncü aşamada, diğer yarısının ise ikinci aşamada ya da üçüncü aşamaya yaklaştığını göstermektedir.

Masca ve Vaidean (2010), Romanya örneğinde 1990-2007 dönemi için yatırım-gelişme yolu teorisini araştırmışlardır. Grafik ve buna bağlı regresyon eğilimi, Romanya'nın 2007 yılında yatırım-gelişme yolunda üçüncü aşamanın başında olduğunu işaret etmektedir.

Narula ve Guimon (2010), Doğu Avrupa için 1990-2009 döneminde yatırım-gelişme yolunu teorik olarak ele almışlardır. Araştırmacılar, ele alınan ülkelerin yatırım-gelişme yolunda ikinci aşamada olduğu sonucuna varmışlardır. Yani, bu dönem aralığında Doğu Avrupa'da doğrudan yabancı yatırım girişleri, yatırım çıkışlarından daha yüksektir.

Ferencikova ve Pappova (2010), Slovakya'da yatırım-gelişme yolunun teorik olarak incelendiği çalışmada, ülkenin üçüncü aşama sinyalleri verdiği görülmüştür. Fakat yerli şirketlerin rekabet gücü, sermaye yeterlilikleri ve yurt dışındaki yatırım fırsatları bakımından ülkenin üçüncü aşamaya göre geride kaldığı vurgulanmıştır.

Verma ve Brennan (2011), 1991-2006 dönemi için zaman serisi analiziyle Hindistan'ın yatırım-gelişme yolunu ele almışlardır. Çalışmadaki grafik analizler, Hindistan'ın yatırım-gelişme yolunda üçüncü aşamada yer aldığını göstermektedir. Fakat ampirik analizler, Hindistan'ın ikinci aşamada olduğunu ve net yatırım çıkışları ile kişi başına GSYH değişkenlerinin U şeklinde bir model verdiğini göstermektedir.

Ferencikova ve Ferencikova (2012), Slovakya'da yatırım-gelişme yolunun teorik olarak ele alındığı çalışmada, ülkenin birçok yönden üçüncü aşamada olduğu işaret edilmektedir.

Kun (2012), Çin'de yatırım-gelişme yolunu 1985-2008 döneminde regresyon analiziyle ele almıştır. Sonuçlara göre Çin için yatırım-gelişme

yolu teorisi uygundur. Ayrıca Çin, 2005 yılında net dış yatırım pozisyonunda üçüncü aşamaya girmiştir.

Iacovoiu ve Panait (2014), 2005-2011 döneminde 27 Avrupa ülkesi için teorik çerçevede yatırım-gelişme yolunu araştırmışlardır. Çalışma sonucunda Estonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovenya'nın üçüncü aşamada, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunun ise yatırım-gelişme yolunun ikinci aşamasında olduğu görülmüştür.

Majewska ve Buszkowska (2014), Polonya'nın yatırım gelişme yolunu 1995-2012 dönemi için doğrusal regresyon analiziyle incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları, Polonya'nın yatırım-gelişme yolunda üçüncü aşamaya geçtiğini göstermektedir.

Kuzel (2017) çalışmasında Polonya'nın yatırım-gelişme yoluna göre ekonomik gelişimini araştırmıştır. Çalışma sonucunda Polonya'nın yatırım-gelişme yoluna göre üçüncü aşamanın başlarında olduğu bulunmuştur.

Satoğlu (2017), yatırım-gelişme yolu teorisini Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye için 1990-2013 dönemlerini ele alarak panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Sabit etkiler analiz sonuçları, ele alınan ülkelerin yatırım-gelişme yolunun ikinci aşamasında olduğunu göstermiştir.

Kosztowniak (2018), 1994-2016 yıllarında Polonya'nın stok DYY giriş ve çıkışlarındaki değişiklikleri regresyon analiziyle incelemiştir. Sonuçlara göre Polonya yatırım-gelişme yolu aşamasında ikinci aşamadır ve muhtemelen 2022 yılında üçüncü aşamaya geçecektir.

Liu (2018), Çin'in yatırım-gelişme yolunu 1985-2015 dönemi için teorik olarak incelemiştir. Sonuçlara göre Çin, 1985-1992 yılları arasında yatırım-gelişme yolunda birinci aşamada, 1993-2001 yılları arasında ikinci aşamada, 2002-2014 yılları arasında üçüncü aşamada, 2015 yılında ise dördüncü aşamadır.

4. Ampirik Analiz

Bu bölümde, Türkiye'nin yatırım-gelişme yolu aşamaları regresyon analiziyle tahmin edilmiştir. Bu amaçla önce veri seti ve yöntem tanımlamaları yapılmıştır. Ardından ele alınan değişkenler, regresyon analiziyle test edilmiştir. Son olarak araştırmanın analiz ve bulgularına ilişkin sonuçlar yorumlanmıştır.

Çalışma, 1980-2019 döneminde Türkiye'nin yatırım-gelişme yolunda hangi aşamada olduğunu ele almaktadır. Çalışmada yatırım-gelişme yolu teorisine göre stok DYY çıkışı ile stok DYY girişi arasındaki fark olarak

tanımlanan net dış yatırım pozisyonu (NDYP) bağımlı değişken, kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla (KBGSYH) ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Tüm veriler UNCTAD'dan alınmıştır.

Dunning (1981, 1986) ve Dunning ve Narula (1996), yatırım-gelişme yolunun aşamalarını ülkelerin gelişmişlik düzeyi temsilcisi olarak KBGSYH'yı kullanarak analiz etmişlerdir. Dunning (1981, 1986), net dış yatırım pozisyonu ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi aşağıdaki gibi ikinci dereceden bir model yardımıyla belirlemiştir:

$$NDYP = \beta_0 + \beta_1 KBGSYH + \beta_2 KBGSYH^2 + \varepsilon_1 \quad (1)$$

Denklem (1)'de bulunan *NDYP*; ülkelerin net dış yatırım pozisyonunu, *KBGSYH*; kişi başına gayrisafi yurt içi hasılayı, ε_1 ise regresyon hata terimini belirtmektedir. Eğer *KBGSYH*'nin katsayısı negatif, *KBGSYH*²'nin katsayısı pozitif ise (her ikisi de istatistiksel olarak anlamlı) ülkenin net dış yatırım pozisyonu ile ekonomik gelişimi arasında U biçiminde ilişki olduğu ve ilgili ülkenin yatırım-gelişme yolunu izlediği sonucuna varılmaktadır (Divarcı vd, 2005: 5; Kula, 2003: 65).

Buckley ve Castro (1998) ise yatırım-gelişme yolu için ikinci dereceden bir model yerine daha yüksek dereceli polinom kullanmayı önermişlerdir. Tahmin ettikleri model aşağıda verilmiştir:

$$NDYP = \beta_0 + \beta_1 KBGSYH^3 + \beta_2 KBGSYH^5 + \varepsilon_1 \quad (2)$$

Bellak (2000, 2001) ise yatırım-gelişme yolunu test etmek için aşağıdaki modeli kullanmıştır:

$$NDYP = \beta_0 + \beta_1 KBGSYH + \beta_2 KBGSYH^2 + \beta_3 KBGSYH^3 + \beta_4 KBGSYH^4 + \varepsilon_1 \quad (3)$$

Bu çalışmada, Denklem (1) baz alınarak analiz yapılmıştır. Çalışmanın 1980-2019 dönemine ait tahmin sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Regresyon tahmininde, White (1980) varyans tahmin edicisi kullanılarak tespit edilen değişen varyans sorunu düzeltilmiştir. Durbin-Watson İstatistiği=1.95 birinci dereceden otokorelasyonun problem olmadığını göstermektedir.

Tablo 2: Regresyon Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
KBGSYH	-0.135***	-2.43
KBGSYH ²	1.237**	1.84
Sabit Terim	130.98	1.35
Gözlem Sayısı	40	
R ²	0.88	

Not: **, *** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 2'ye göre KBGSYH'nin katsayısı negatif, KBGSYH²'nin katsayısı pozitif ve her iki katsayıda istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuçlar, Türkiye'nin ekonomik gelişimi ile net dış yatırım pozisyonu arasında U biçiminde ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin yatırım-gelişme yolu teorisinin öngördüğü gibi bir gelişmeyi izlediğine dair kanıt sağlamaktadır. Yani, Türkiye'nin net dış yatırım pozisyonu negatif haldeyken ekonomik gelişimi arttıkça net dış yatırım pozisyonu pozitif yönde hareket etmektedir. Bu model, Türkiye'nin yatırım-gelişme yolunun ikinci aşamasından üçüncü aşamasına geçişle tutarlılık göstermektedir. Grafik 2'de de görüldüğü gibi 1980-2019 döneminde Türkiye'nin yatırım-gelişme yolu, yurt içi pazarın büyümesine bağlı olarak ülke içine gelen doğrudan yabancı yatırımların arttığını açıklamaktadır. Bu durum Türkiye'nin hala net yabancı sermaye alan ülke konumunu sürdürdüğünü göstermektedir

5. Sonuç

Bu çalışmada, 1980-2019 dönemi için regresyon analiziyle Türkiye'nin yatırım-gelişme yolu incelenmiştir. Çalışmada yer alan Grafik 2 sonucunda Türkiye'nin yatırım- gelişme yolunda üçüncü aşamanın başlarında olduğu görülmüştür. Yapılan regresyon analizi sonucunda ise Türkiye'nin ekonomik gelişimi ile net dış yatırım pozisyonu arasında U biçiminde ilişki olduğuna ulaşılmıştır. Bu durum Türkiye'nin yatırım-gelişme yolu teorisinin aşamalarını izlediğini ve yatırım gelişme- yolunun ikinci aşamasından üçüncü aşamasına geçişle tutarlı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca çalışmada Türkiye'nin 1980-2019 yılları arasındaki net dış yatırım pozisyonunun çok yavaş ama istikrarlı bir şekilde değiştiği sonucuna varılmaktadır. Bu olumlu pozisyonu sürdürebilmek için, Türkiye ekonomisinin yabancı yatırımcıları çeken güçlü yönlerini pekiştirmek, yani istikrarlı ekonomik büyümeyi sürdürmek, kalkınmayı ve çalışanların yüksek niteliklerini teşvik etmek için çaba gösterilebilir.

Türkiye, yabancı yatırım çıkışlarının çekiciliğini artırmak için, Ar-Ge harcamalarını arttırabilir; ürün, teknolojik veya pazarlama yenilikleri uygulayabilir. Hizmet endüstrisinde büyümeyi güçlendirebilmek için uygulanan teşvik ve önlemleri sektörel bazlı tanımlayabilir, bu sektördeki Türk ürünlerinin yurt dışındaki satışlarını etkileyen olumsuz ülke etkileri araştırılabilir ve hükümet tanıtım programları değiştirilebilir.

Ülke rekabetçiliğini geliştirmek için Türkiye'deki küçük ve orta ölçekli firmaların büyümesi teşvik edilebilir ve hızlandırılabilir. Bu bağlamda, hem yerli hem de yabancı sahipli firmaların, doğrudan yabancı yatırım

çıkışlarıyla dış pazarlara açılma konusunda destek almalarına izin verilebilir (Gorynia vd., 2009: 169).

Türkiye üzerine yapılmış olan bu çalışmada analiz, kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni baz alınarak yapılmıştır. Ancak daha sonra yapılacak çalışmalar için bağımsız değişken olarak gayrisafi yurt içi hasıla değişkeni kullanılabilir. Ayrıca çalışmada farklı model ya da farklı ekonometrik yöntemler ile analiz yapılabilir. Bu nedenlerden dolayı gelecekteki çalışmaların analiz sonuçları farklılık gösterebilir.

Kaynaklar

- Aybar, S. (2016), Determinants of Turkish Outward Foreign Direct Investment, *Transnational Corporations Review*, 8(1), s.79-92.
- Bellak, C. (2000), The Investment Development Path of Austria, *Department of Economics Working Paper Series 75, WU Vienna University of Economics and Business*.
- Bellak, C. (2001), The Austrian Investment Development Path, *Transnational Corporations*, 10(2), s.107-134.
- Boudier, Bensebaa, F. (2008), FDI-Assisted Development in the Light of The Investment Development Path Paradigm: Evidence from Central and Eastern European Countries, *Transnational Corporations*, 17(1), s.37-67.
- Buckley, P. J. ve Castro, F. B. (1998), The Investment Development Path: The Case of Portugal, *Transnational Corporations*, 7(1), s.1-15.
- Divarcı A., Hisarcıklılar M., Kayalica O. M. ve Kayam S. S. (2005), Foreign Direct Investment and Development in MENA Countries, *Discussion Papers in ITU Management Engineering*, İstanbul, Türkiye.
- Dunning, J. H. (1980), Toward an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests, *Journal of International Business Studies*, 11, s.9-31.
- Dunning, J. H. (1981), Explaining the International Direct Investment Position of Countries: Towards a Dynamic and Development Approach, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 117, s.30-64.
- Dunning, J. H. (1986), The Investment Development Cycle Revisited, *Weltwirtschaftliches Archive*, 122, s.667-677.

- Dunning, J. H. (1988), The Eclectic Paradigm of International Production: A Restatement and Some Possible Extensions, *Journal of International Business Studies*, 19(1), s.1-31.
- Dunning, J. H. (1993), *Multinational Enterprises and the Global Economy (1th ed.)*, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing.
- Dunning, J. H. ve Narula, R. (1996), *The Investment Development Path Revisited: Some Emerging Issues*, Routledge, London and New York.
- Dunning, J. H. (1998), Location and the Multinational Enterprise: A Neglected Factor?, *Journal of International Business Studies*, 29, s.45-66.
- Dunning, J. H. (2001), The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future, *International Journal of the Economics of Business*, 8(2), s.173-190.
- Ferencikova, S. ve Pappova, A. (2010), Foreign Direct Investment as a Determinant of Investment Development Path of Slovakia, *Economic Review*, 39(4), s.459-472.
- Ferencikova, S. ve Ferencikova, S. (2012), Outward Investment Flows and The Development Path, *Eastern European Economics*, 50(2), s.85-111.
- Fonseca, M., Mendonça, A. ve Passos, J. (2007), The Investment Development Path Hypothesis: Evidence from the Portuguese Case- A Panel Data Analysis, *Lisbon: ISEG Working Papers No. WP 021/2007*, s.1-29.
- Fonseca, M., Mendonça, A. ve Passos, J. (2016), The Paradigm of the Investment Development Path: Does it Holds for Portugal? Evidence for the Period 1990-2011, *Working Paper CEsa CSG*, 139.
- Galan, J. I., Gonzalez-Benito, J. ve Zuniga-Vincente, J. A. (2007), Factors Determining the Location Decisions of Spanish MNEs: an Analysis Based on the Investment Development Path, *Journal of International Business Studies*, 38, s.975-997.
- Gorynia, M., Nowak, J. ve Wolniak, R. (2007), Poland and its Investment Development Path, *Eastern European Economics*, 45(2), s.52-74.
- Gorynia, M., Nowak, J. ve Wolniak, R. (2008), Poland's Investment Development Path and Industry Structure of FDI Inflows and Outflows, *Journal of East-West Business*, 14(2), s.189-212.

- Gorynia, M., Nowak, J. ve Wolniak, R. (2010), Foreign Direct Investment of Central and Eastern European Countries, and the Investment Development Path Revisited, *Eastern Journal of European Studies*, 1(2), s.21-36.
- Iacovoïu, V. B. ve Panait, M. (2014), The Limitation of Investment Development Path Theory, European Union Case, *Economic Insights-Trends and Challenges*, 3(66), 4, s.33-40.
- Kayam, S. S. ve Hisarcıklılar, M. (2009), Revisiting the Investment Development Path (IDP): A Non Linear Fluctuation Approach, *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 6(2), s.63-82.
- Khayat, S. (2016), *Developing Countries' Foreign Direct Investment and Portfolio Investment*, Doctoral Thesis, Leicester University, Britain.
- Kosztowniak, A. (2018), Changes of Inward and Outward FDI Stocks in Poland and the Stage of the Investment Development Path, *Journal of Management and Financial Sciences*, 13(35), s.41-60.
- Kula, F. (2003), Yatırım-Gelişme Yolu Yaklaşımı: Teori ve Türkiye Üzerine Ampirik Gözlemler, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3-4), s.57-78.
- Kun, M. (2012), An Empirical Analysis on Chinese Outward FDI Development Path Based on IDP and IPI Models, *Contemporary Logistics*, 06, s.81-85.
- Kuzel, M. (2017), The Investment Development Path: Evidence from Poland and Other Countries of the Visegrád Group, *Journal of East-West Business*, s.1-40.
- Liu, Z. (2018), *The Investment Development Path in China*, 2018 4th International Conference on Social Science and Development (ICSSD 2018), s.341-345.
- Majewska, M. ve Buskowska, E. (2014), The Changes in the Position of Poland on its Investment Development Path: The Results of the Empirical Analysis, *Optimum. Studia Ekonomiczne Nr*, 5(71), s.159-171.
- Marton, K. ve McCarthy, C. (2007), Is China on the Investment Development Path, *Journal of Asia Business Studies*, s.1-9.
- Masca, S. G. ve Vaidean, V. L. (2010), Outward FDI and the Investment Development Path in Romania, *Revista Romana De Economie*, 31(2), s.49-64.

- Narula, R. (1996), *Multinational Investment and Economic Structure: Globalization and Competitiveness*, Routledge, London and New York.
- Narula, R. ve Dunning, J. H. (2000), Industrial Development, Globalization and Multinational Enterprises: New Realities for Developing Countries, *Oxford Development Studies*, 28(2), s.141-167.
- Narula, R. ve Guimón, J. (2010), The Investment Development Path in a Globalised World: Implications for Eastern Europe, *Eastern Journal of European Studies*, 1(2), s.5-19.
- Sangder, M. (2009), The Investment Development Path and Small Developed Economies- The Case of Finland. *NorgesHandelshoyskole Norwegian School of Economics and Business Administration*.
- Satoğlu, E. B. (2017), "Emerging" through Foreign Investment: Investment Development Path Estimation of "MINT" Economies, *Advances in Economics and Business*, 5(5), s.256-264.
- Serafim, T. O. (2011), The Investment Development Path- Literature Review, *Annals of the "Ovidius" University, Economic Sciences Series*, 11(1), s.1-5.
- United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2020), Doğrudan Yabancı Yatırım Çıktıları- Girişleri (Milyon Dolar), <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740>, (Erişim Tarihi: 02.12.2020).
- United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2020), Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş ve Çıktılarının Küresel Ekonomi ve GSYH İçindeki Payları (Yüzde), <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740> (Erişim Tarihi: 02.12.2020).
- United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2020), Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (Milyon Dolar), <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96>, (Erişim Tarihi: 02.12.2020).
- United Nations Conference on Trade and Development-UNCTAD (2020), Kişi Başına Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96>, (Erişim Tarihi: 02.12.2020).

- Verma, R. ve Brennan, L. (2011), The Investment Development Path Theory: Evidence from India, *International Journal of Emerging Markets*, 6(1), s.74-89.
- White, H. (1980), A Heteroskedasticity- Consistent Covariance Matrix Estimator and a Direct Test for Heteroskedasticity, *Econometrica*, 48(4), s.817-830.
- Yavan, N. (2006), *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Żak, K. (2018), Poland’s Position on the Investment Development Path, *Problems of World Agriculture/ Scientific Journal Warsaw University of Life Sciences*, 18(33(4)), s.515-524.

Ek: Türkiye'nin GSYH, Stok DYY Miktarları ve Net Dış Yatırım Pozisyonu (1990-2019) (Milyon Dolar ve Yüzde)

Yıllar	Stok DYY Çıktıları					Stok DYY Girişleri			Net Dış Yatırım Pozisyonu	
	GSYH	KBGSYH	Değer	Küresel Ekonomi İçindeki Payı	GSYH İçindeki Payı	Değer	Küresel Ekonomi İçindeki Payı	GSYH İçindeki Payı	Değer	Büyüme (Önceki Yıl=100)
1990	207 420	3 846	1 150	0.05	0.55	11 150	0.50	5.37	-10 000	100
1991	207 923	3 791	1 177	0.04	0.56	11 960	0.48	5.75	-10 783	107.8
1992	219 010	3 928	1 242	0.04	0.56	12 804	0.51	5.84	-11 562	107.2
1993	248 368	4 383	1 256	0.04	0.50	13 440	0.49	5.41	-12 184	105.3
1994	179 855	3 124	1305	0.03	0.72	14 048	0.47	7.81	-12 743	104.5
1995	233 085	3 985	1 418	0.03	0.60	14 933	0.41	6.40	-13 515	106.0
1996	249 804	4 203	1 528	0.03	0.61	15 655	0.37	6.26	-14 127	104.5
1997	261 386	4 329	1 779	0.03	0.68	16 460	0.34	6.29	-14 681	104.0
1998	275 743	4 496	2 146	0.03	0.77	17 400	0.29	6.31	-15 254	103.9
1999	255 894	4 108	2 791	0.03	1.09	18 183	0.25	7.10	-15 392	100.9
2000	272 971	4 316	3 668	0.04	1.34	18 812	0.25	6.89	-15 144	98.3
2001	200 253	3 119	4 581	0.06	2.28	20 316	0.27	10.14	-15 735	103.9
2002	238 423	3 659	5 847	0.07	2.45	18 826	0.25	7.89	-12 979	82.4
2003	311 826	4 718	6 138	0.06	1.96	33 239	0.36	10.65	-27 101	208.8
2004	404 776	6 040	7 060	0.06	1.74	38 617	0.36	9.54	-31 557	116.4
2005	501 422	7 384	8 315	0.06	1.65	71 416	0.62	14.24	-63 101	199.9
2006	552 504	8 035	8 866	0.05	1.60	95 516	0.67	17.28	-86 650	137.3
2007	675 754	9 711	12 210	0.06	1.80	155 700	0.86	23.04	-143 490	165.5
2008	764 322	10 853	17 846	0.11	2.33	81 338	0.53	10.64	-63 492	44.2
2009	644 656	9 038	22 250	0.11	3.45	144 820	0.81	22.46	-122 570	193.0
2010	771 876	10 672	22 509	0.10	2.91	188 449	0.94	24.41	-165 940	135.3
2011	832 546	11 335	27 681	0.13	3.32	138 060	0.66	16.58	-110 379	66.5
2012	873 981	11 707	30 968	0.13	3.54	192 203	0.83	21.99	-161 235	146.0
2013	950 595	12 520	33 329	0.13	3.50	152 450	0.61	16.03	-119 121	73.8
2014	934 167	12 096	39 569	0.15	4.23	183 752	0.70	19.67	-144 183	121.0
2015	859 794	10 948	35 673	0.13	4.14	158 951	0.59	18.48	-123 278	85.5
2016	863 711	10 819	38 662	0.13	4.47	149 947	0.52	17.36	-111 285	90.2
2017	852 669	10 511	45 847	0.13	5.37	197 472	0.59	23.15	-151 625	136.2
2018	771 355	9 367	44 875	0.14	5.81	147 268	0.44	19.09	-102 393	67.5
2019	762 617	9 140	47 754	0.13	6.26	164 906	0.45	21.62	-117 152	114.4

Kaynak: UNCTAD, 2020